

zaterdag 10 juni 2023

de Volkskrant

PSYCHOLOGIE

#mentalhealth: de groeiende populariteit van TikTok-therapie

WETENSCHAP 6

GENEESKUNDE

Wanneer geef je obese kinderen een maagverkleining?

WETENSCHAP 10

SOCIALE GESCHIEDENIS

Samen sterk? Hoe burgercollectieven problemen kunnen oplossen die de overheid laat liggen

WETENSCHAP 2

INTERVIEW

Mathijs Deen vertelt op Texel over zijn Wadden-thrillers

BOEKEN 14

RECENSIE

In het derde deel van M perfectioneert Antonio Scurati zijn romanvorm

BOEKEN 18

RECENSIE

Isabel Allende geeft migranten een gezicht in een compact werk

BOEKEN 20

Beeld Van Santen & Bolleurs

Wee het land

Column Tommy Wieringa

Het land is moe. Zo luidt de vertaling van *Ill fares the land*, de zwanenzang van Tony Judt, over de wanhopige staat waarin de sociaal-democratie zich bevindt. Prachtige titel. Een liedje bijna. Aan Groningen denken en fluiten: *Ill fares the land*.

Naar Mark Rutte kijken en denken: *Ill fares the land*. Het noodlot van Groningen: dat het zo ver bij de Randstad vandaan ligt. De noodkrenen uit het Noorden bereikten de oren van politici, ambtenaren en directies van energiemaatschappijen wel, maar hadden onderweg hun kracht verloren. Hulpeloos gepiep in de verte – *move the product*.

Aan Rutte werd tijdens het debat over het enquêterapport *Groningers boven gas* gevraagd hoe het in hemelsnaam mogelijk was dat de gasproductie scherp steeg na de allerswaarste aardbeving bij Huizinge in 2012. De premier verdween achter een woordwolk – ijle tekstflarden als 'niet bewust veroorzaakt door het kabinet', 'gevolg van langetermijnafspraken' en 'informatie die niet of onvoldoende doorkwam' dreven voorbij.

Er is geen bestuur, zegt hij met zoveel woorden, er zijn alleen maar omstandigheden en processen. Het is erger helaas. Er werd door alle partijen bewust ingezet op voortzetting van de exploitatie van fossiele deposito's onder Groningen – dat is de bittere kern van het enquêterapport.

Schunnig klinken daarom de woorden 'boosheid en schaamte' die de premier nu zegt te voelen. De gaswinning ging niet per ongeluk ten koste van mensen, het was een gecaluleerd verlies, een genegeerde schadepost. Het roofkapitalisme aan de macht.

De overheid heeft tegen alle adviezen in onverantwoordelijk en meedogenloos gehandeld, zegt Jan de Jong, voormalig inspecteur-generaal van het Staatstoezicht op de Mijnen, in *NRC* deze week. 'Willens en wetens is het kabinet meer gas gaan oppompen, heeft het de zorgplicht genegeerd en werd de Kamer onzorgvuldig en onjuist geïnformeerd. Dat is in de loop der jaren, net als bij het toeslagenschandaal, almaar erger geworden. Mensen worden door de overheid als objecten gezien, niet meer als individuen met hun eigen waardigheid. De ene na de andere bewoner gaat eraan onderdoor en als we niet uitkijken de hele samenleving.'

Boem paukeslag. De woede van een verneukte topambtenaar.

De overeenkomsten met het toeslagenschandaal kwamen ook in het Kamerdebat aan de orde: botte staatsalmacht waartegen individuele burgers machteloos staan.

Het patroon is helder.

Ook de ongeremde uitbreiding van Schiphol is altijd principieel ten koste gegaan van de belangen van burgers, net als de ongebreidelde stikstofuitstoot van de landbouwindustrie, die ten koste gaat van de gezondheid van omwonenden en de kwaliteit van lucht, water en bodem. Fijnstof veroorzaakt volgens het RIVM ongeveer 15 procent van de ziektebelasting in Nederland, infrastructurele projecten en bouwplannen lopen knarsend vast en de natuur staat er beroerder voor dan ooit. In het kraakheldere pamflet *Uit de shit* dat deze week verschijnt, beschrijft bioloog Thomas Oudman hoe de politiek zichzelf klemzette: 'De overheid wist beter dan wie dan ook dat dit het risico was van het gevoerde beleid, want dat was er al kabinetten lang op gericht om de laatste gaatjes die de Europese wet nog liet voor extra stikstofruimte, te benutten.'

Het gas is op, de Groningers zijn leeg, onze natuur is beschadigd en alle stikstofruimte is verbruikt; het land is uitgewrongen als een oude lap.

Tony Judt liet zijn boek voorafgaan door deze regels van Oliver Goldsmith: 'Wee het land, waar haast het zijn bepaalt, / waar rijkdom groeit, maar de mens verschraalt'. Dat was in 1770 niet anders dan nu. Voor elke collectieve onderneming, schrijft Judt, is vertrouwen nodig. Ook dat is opgebruikt. Opperdepop. Het land is moe, het snakt naar een nieuw model voor de toekomst.

De gaswinning ging niet per ongeluk ten koste van mensen, het was een gecaluleerd verlies

Foto Daniel Cohen

Burgercollectieven of 'commons' lossen problemen op die de neoliberale overheid laat liggen. **Nederland telt er nu duizenden.** Hoogleraar Tine de Moor legt uit waarom het tijd is ze eindelijk serieus te nemen.

Door **Margriet Oostveen**
Beeld **Van Santen & Bolleurs**

■ **Sociale geschiedenis** Coöperaties

Samen krijgen burgers heel wat voor elkaar

Tine de Moor is bijzonder hoogleraar aan de Rotterdam School of Management.

WIJ / ZIJ
MAATSCHAPPIJ

Lichtpuntje in tijden van politiek geruzie en onlinebedreigingen: mensen gaan altijd weer samenwerken. Vraag maar aan de Vlaamse hoogleraar Tine de Moor.

Haar specialisatie is de economische en sociale geschiedenis van burgercoöperaties en sociale ondernemingen. Nederlanders kopen samen windmolens of zonnepanelen, ze verzekeren zichzelf en elkaar tegen ziekte in een broodfonds, ondersteunen een biologisch boerenbedrijf om duurzamer te kunnen eten, beginnen zelf een buurtbus als die is wegbezuinigd, of een eigen glasvezelnetwerkje als de grote aanbieders het dorp links laten liggen. En overal zetten ze zelf vaak uitstekende zorgorganisaties op, van crèche tot complete thuiszorg voor ouderen.

Deze vormen van samenwerking hieten in de vakliteratuur 'commons', naar het Engelse woord voor de gezamenlijke lap weidegrond die dorpelingen vroeger deelden (in het Nederlands 'de meent'). De Moor gebruikt ook de modernere term 'instituten voor collectieve actie' of 'burgercollectieven'.

Burgercollectieven bestaan, met tussenpozen, al duizend jaar. De laatste twintig jaar zoeken mensen deze gezamenlijkheid weer met opvallende inzet op. Eenderde van de naar schatting ruim vierduizend collectieven die Nederland nu telt is de afgelopen zeven jaar opgericht, vaak om problemen op te lossen die de neoliberale overheid negeerde.

Tine de Moor, bijzonder hoogleraar sociale ondernemingen en instituten voor collectieve actie aan de Rotterdam School of Management van de Erasmus Universiteit, kreeg 1,5 miljoen euro voor haar onderzoeksproject Unica. Met die beurs van de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO) wil ze een theorie ontwikkelen over wat burgercollectieven tot veerkrachtige organisaties maakt. Het bijbehorende platform CollectieveKracht.eu is zelf een collectief van burgercollectieven en wetenschappers. Burgercollectieven die zich aanmelden als onderzoeksobject kunnen in ruil terecht in een kennisbank met relevante wetenschappelijke feiten over bijvoorbeeld financiering of samenwerken. De Moor maakt zich 'grote zorgen' over het toegenomen wantrouwen tegen de wetenschap. 'De enige remedie is het toegankelijk maken van wetenschap.'

De Moor wil de overheid laten inzien waarom burgercollectieven noodzakelijk zijn en brede steun verdienen. Die doet een burgercol-

lectief nog te vaak af als een vrijblijvende vorm van burgerparticipatie, zegt ze. Het moeilijkst voor collectieven is het vinden van serieuze investeerders. De Moor: 'Problemen als klimaatverandering en de capaciteit van de zorg zijn te dringend om steeds opnieuw het wiel uit te vinden. Bovendien zetten collectieven aan tot gemeenschapszin, en dat is in tijden van polarisatie en dalend vertrouwen óók geen luxe.'

Wat moeten we weten over burgercollectieven? Zes lessen.

Collectieven zijn vaker afgeschikt dan mislukt

De eerste burgercollectieven zijn de koopmansgilden uit de 16de eeuw. De Moor: 'Er is nog geen sterke staat en de markt is nog embryonaal, dus mensen zoeken eigen manieren om de verdeling van goederen, producten en diensten te regelen.' Burgers beheren samen een meent waar ze wat vee kunnen laten grazen, of een waterschap om zich te beschermen tegen overstromingen.

Tot het eind van de 18de eeuw gaat het zo. In 1817 wordt een van de eerste officiële Nederlandse landbouwcoöperaties opgericht en die krijgt niet voor niets de naam Welbegrepen Eigenbelang: 'Mensen verenigen zich wanneer het ze alleen niet lukt', zegt De Moor. 'Dat is de rode draad van alle collectieven door de tijd heen. Daarmee onderscheiden ze zich ook van de overheid.'

Intussen beginnen anderen na te denken over efficiëntere manieren om de staat te organiseren. Zie de Verlichting, maar ook het fysiocratisme is belangrijk, de Franse economische stroming die de rijkdom van een natie afmeet aan de waarde van de grond die er voor landbouw beschikbaar is. De Moor: 'In de loop van de 18de en 19de eeuw willen overheden daarom gaandeweg van dat gepruts in afzonderlijke collectiefjes af.'

In heel Europa worden eind 18de en begin 19de eeuw veel gilden, marktgenootschappen en meenten afgeschikt. 'Er ontstaat een sterk geloof in de markt. En overheden komen als het ware in het geweer tegen kartelvorming, ze zijn ervan overtuigd dat het individuele initiatief meer ruimte moet krijgen als ze burgerschap willen ontwikkelen.'

Met de invoering van het Burgerlijk Wetboek (in Nederland voltooid in 1838) verdwijnen de meeste burgercollectieven. De Moor: 'Collectief eigendom kreeg daarin geen plaats. Het erkennen dat eigendom in gemeenschappelijk bezit was, werd zo eigenlijk onmogelijk gemaakt.'

Toch stonden bijvoorbeeld

WIJ/ZIJ

de gilden voor meer dan economisch eigenbelang. 'Ze probeerden in de late Middeleeuwen de commercialisering en wildgroei van de macht ook een beetje te reguleren. Ze stonden in voor het meten en wegen van goederen en waren ook sociaal', zegt De Moor. 'In gilden is behalve het keurmerk ook de brandverzekering bedacht, plus de verzekering voor weduwen en wezen. En het interessante is: toen de gilden waren afgeschafte, zag je dat juist die sociale component zich in nieuwe collectieven ging ontwikkelen. Bijvoorbeeld in een onderlinge verzekering.'

Wat De Moor maar wil zeggen: uit veel afgeschafte burgercollectieven kwamen gouden ideeën voort, die later zijn geïnstitutionaliseerd.

Vanaf het eind van de 19de eeuw is er een tweede golf, dan ontstaan er met de industrialisatie nieuwe coöperaties die juist snel fuseren en groeien. In 1871 nemen negen boeren een melkfabriek over in de Wieringerwaard; honderd jaar later is daaruit de internationale zuivelcoöperatie FrieslandCampina ontstaan.

De 'Tragedy of the Commons' is een beroemde, maar wankele theorie

De microbioloog Garrett Hardin publiceerde in 1968 een invloedrijk, om niet te zeggen dodelijk essay in Science over burgercollectieven: *The Tragedy of the Commons*. Tine de Moor vat het zo samen: 'Stel je voor: je hebt een gemeenschappelijk stuk weidegrond en iedereen mag daar koeien op plaatsen. In het begin gaat dat goed, maar dan denken mensen: ik zet er nog een koetje bij, want ik kan van die melk kaas maken en die verkopen. Je krijgt dus commercialisering en uiteindelijk overbeweiding. Hardin stelde: als je het goed wilt doen, zijn er maar twee opties: je neemt als overheid het beheer van die weide in handen of je laat het door de markt regelen.'

The Tragedy of the Commons had grote invloed op economie en de keuze tussen overheidsregulering of marktdenken - burgercollectieven werden daartussen min of meer als nutteloos alternatief doorgestreept. Vijftig jaar later won de Amerikaanse politicoloog Elinor Ostrom in 2009 als eerste vrouw de Nobelprijs voor Economie met haar onderzoek naar burgercollectieven in ontwikkelingslanden. Ostrom toonde aan dat mensen wel degelijk voor collectief gewin kunnen gaan, in plaats van voor eigen gewin. 'Zolang er maar geen bemoeienis is van bovenaf en mensen goed nadenken over het regelen van samenwerking.'

Tine de Moor voegde hier eigen onderzoek aan toe: zij hield een gemeenschappelijke weidegrond die voorkwam in *The Tragedy of the Commons* over een langere periode in de vroegmoderne tijd tegen het licht ('Ik wist nog net niet de namen van de koeien ter plekke, maar wel van hun eigenaren'). En ze constateerde dat het verdwijnen van gezamenlijke weidegrond tegen het einde van de 18de eeuw eerder te wijten was aan de verpaupering in die tijd, 'waardoor boeren minder koeien hadden en dus ook minder belang om voor die wei op te komen'. Het probleem zat hem dus in de omstandigheden die veranderden, niet in de burgercollectieven zelf.

'Wat uit Ostroms en mijn eigen onderzoek bleek, was dat zo'n common helemaal niet functioneert zoals Garrett Hardin beschreef: een soort open-access-situatie waar iedereen zich zomaar op kon storten. In de praktijk zie je dat er wel degelijk veel onderlinge communicatie is, dat er overleg is en afspraken worden gemaakt.

Uit welbegrepen eigenbelang.' Er zijn kortom belangrijke argumenten tegen het beeld dat Hardin over collectieven heeft geschapen, zegt De Moor: 'Het probleem is alleen dat het is blijven hangen en een reden werd voor privatisering. Anders komt er chaos, redeneerde men.'

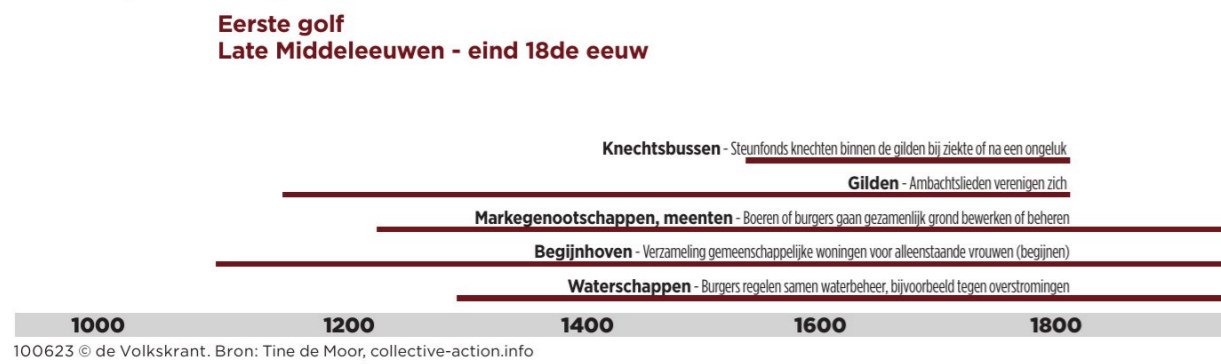
Sancties werken niet, vergaderen wel

Hoe voorkomen burgercollectieven die chaos dan? Fascinerende bijvangst in De Moors onderzoek: 'De mate van sanctionering bleek omgekeerd evenredig aan de levensduur.' Oftewel: hoe minder de deelnemers elkaar bestraffen voor gedrag dat tegen het algemeen belang inging, des te langer bleef een collectief in leven. 'Terwijl sanctionering in de huidige samenleving vaak wel onze reflex is: we hebben een systeem gebouwd dat redelijk werkt, maar dat ook ontzettend duur is: we hebben rechtbanken, politie, je moet monitoren, boetes opvolgen.'

Misschien kun je dat deels ook oplossen op een andere manier, zegt De Moor: 'Dat deden die geslaagde commons namelijk wel: daar ging men met elkaar praten.' Ze ontdekte dat burgercollectieven uit het verleden hooguit sancties toekenden aan mensen die niet wilden polderen. 'Als er al een sanctie kwam, dan was dat bijvoorbeeld de verplichting om aanwezig te zijn bij een vergadering.'

Sancties kunnen namelijk ook destructief zijn, waarschuwt De Moor: 'Je denkt iets goeds te doen, maar je maakt ook sociaal weefsel kapot.'

1.000 jaar burgercollectieven

BURGERCOLLECTIEVEN IN NEDERLAND

Wooncoöperaties: naar schatting 1.400, deels nog in oprichting. Huren of kopen, ontwikkelen of beheren gezamenlijk vastgoed. Voorbeeld: De Warren in Amsterdam, 36 duurzame woningen voor 5 woongroepen.

Landbouwcoöperaties: het totaal is niet te achterhalen. Via bijvoorbeeld de landbouwcoöperatie Herenboeren waren er vorig jaar 14 duurzame professionele herenboerderijen in bedrijf en er zijn er daarvan nog ruim 29 in oprichting. Aangesloten boerderijen worden gerund door een professionele boer in ruil voor een maandsalaris dat de deelnemende (burger)leden betalen.

Energiecoöperaties: 705 coöperaties met ruim 112 duizend leden in 2022. Ze kopen gezamenlijk windmolens of zonnepanelen, besparen energie door bijvoorbeeld gezamenlijk te isoleren. Of ze slaan gezamenlijk energie op, zoals zes melkveehouders in Noord-Deurningen doen met hun biogas uit koeienmest.

Broodfondsen: zo'n 30 duizend zelfstandige ondernemers verzekeren elkaar bij ziekte in 646 broodfondsen. Vaak gegroepeerd rond hun woonplaats, zoals Broodfonds Oosterwold. Broodfondsen hebben meestal 20 tot maximaal 50 leden. Veel hebben wachtlijsten.

Zorg: volgens de laatste schatting bestaan er in Nederland bijna 1.500 kleine en grote burgercollectieven die zorg regelen. Dat kan een door ouders gerunde kinderopvang zijn, zoals De Villa in Utrecht. Of een compleet zorgsysteem, zoals Austerlitz Zorg, dat via één loket alle zorg en ondersteuning voor de oudste inwoners van het dorp Austerlitz zelf regelt. Van ouderensos en avondmaaltijd tot het huren van zorgappartementen en het inhuren van zorgmedewerkers.

Bronnen: Kennisnetwerk Wooncoöperaties, Herenboeren, Hier Opgewekt, de Broodfonds-Makers, Movisie

weinig vertrouwen hebben in de overheid en instituties, lijken burgercollectieven juist goed bestand tegen crises (zoals de coronapandemie) en goed voor het functioneren van een democratie.

Hoe werkt dat? Een overheid zorgt voor indirecte solidariteit, legt De Moor uit. 'Als ik de overheid belasting betaal zodat iemand in Flevoland een uitkering kan krijgen, dan is dat indirecte solidariteit. Maar als ik deelneem aan een burgercollectief, een groep die solidariteit gaat organiseren, dan is het duidelijker voor wie ik dat doe.'

Waarom is dat belangrijk in een land waar de indirecte solidariteit altijd vrij stabiel geregeld was? 'Ik denk niet dat dit nog zo is', zegt De Moor. 'Veel voorzieningen komen niet altijd meer terecht bij de mensen voor wie ze waren bedoeld.' Zie het nieuwe pensioenstelsel. Of weer de zorg, waar nu veel geld wordt uitgegeven aan het organiseren van de organisatie. 'Directe solidariteit is dan vaak efficiënter en effectiever. Ook omdat het bijdraagt aan gemeenschapsvorming. Mensen komen weer met elkaar in contact en voelen zich minder eenzaam.'

Burgercollectieven zijn allang uit de experimenteërphase

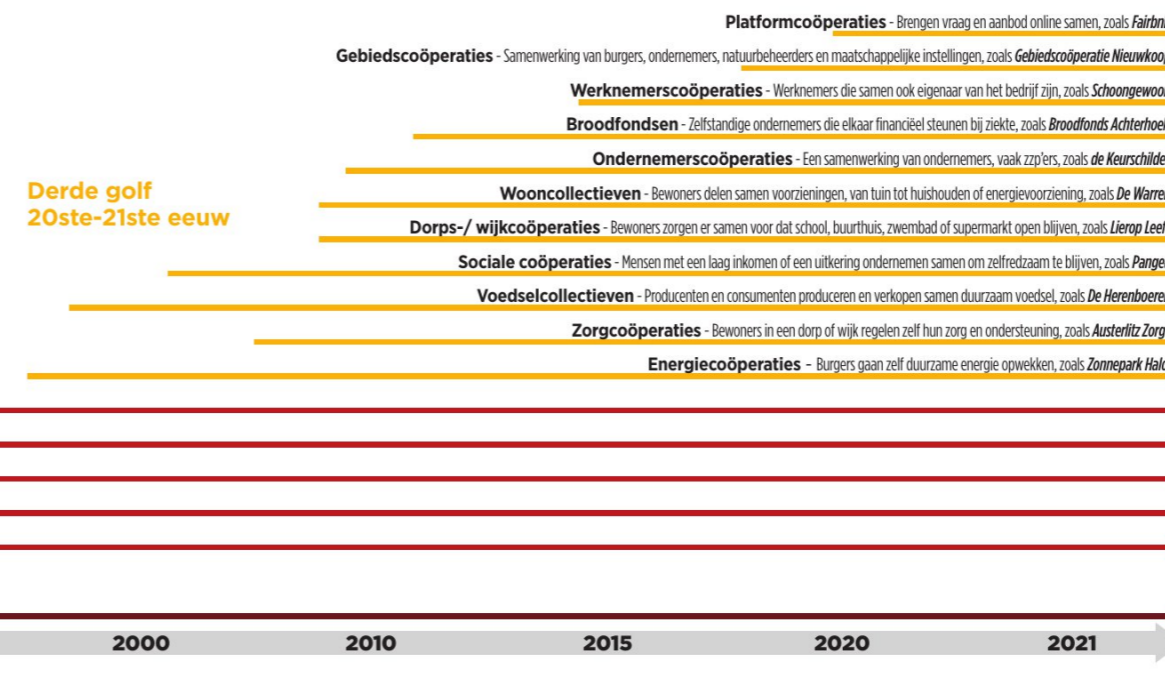
Als Tine de Moor burgercollectieven vraagt naar obstakels, dan hebben die meestal met financiering en een tegenstribbelende de overheid te maken. Driekwart heeft externe geldschietters nodig en klopt daarvoor bijvoorbeeld bij een gemeente aan. Ambtenaren blijven vaak haken op aansprakelijkheid, zoals wie er financieel verantwoordelijk is wanneer een bouwproject van een

wooncoöperatie spaak loopt. 'Terwijl burgercollectieven meestal allang zijn verzeerd. Aansprakelijkheid lijkt ook een beetje een smoes om niet te hoeven meedenken met collectieven.'

Jaar in jaar uit krijgt Tine de Moor geïnteresseerde politici en ambtenaren op bezoek aan wie ze steeds weer moet uitleggen wat burgercollectieven nu eigenlijk zijn. Laatst nog de Wiardi Beckman Stichting, het wetenschappelijk bureau van de PvdA. 'Het grappige was dat ik die uitleg vijftien jaar geleden al aan GroenLinks heb gegeven. En vorig jaar stond het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA voor mijn deur. Ik moet iedere keer vanaf nul beginnen. En daarna zeggen ze: daar kunnen we misschien mee experimenteren.'

Hou op, zegt Tine de Moor dan. 'Neem burgercollectieven eindelijk eens serieus. Want de meeste lossen allang op wat jullie zelf laten liggen.'

CollectieveKraft organiseert op 16 juni een dag waar burgercollectieven en overheden in gesprek gaan. Aanmelden kan via collectievekracht.eu/evenementen.

De week in tech

AI-Disneyland

Een AI-versie van Vermeers beroemdste werk staat bovenaan in Google. Dit is pas het begin.

Door Laurens Verhagen

Tik 'Vermeer' in de zoekbalk van Google, en 's werelds meestgebruikte zoekmachine presenteert in mum van tijd een serie afbeeldingen van de 17de-eeuwse Nederlandse meesterschilder, om direct een eerste indruk te geven. Handig. Maar wacht even: het eerste (en grootste) plaatje lijkt in de verte wel op het beroemde Meisje met de parel, maar is het overduidelijk niet.

De afbeelding is gemaakt door de Duitser Julian van Dieken. Of beter: is gemaakt door kunstmatige intelligentie. Van Dieken gaf het AI-programma Midjourney een opdracht, iets als: 'Een portret van een mooi meisje met volle lippen en blauwe ogen en glinsterende oranje oorbellen in de stijl van Vermeer'. Midjourney deed de rest. Het werk leidde begin dit jaar tot controverses omdat het Mauritshuis het tentoonstelde.

Het zoekalgoritme van Google is ongevoelig voor het feit dat het AI-werk door een algoritme is gemaakt en zette het bovenaan. Onlangs gebeurde al iets soortgelijks met de Amerikaanse kunstenaar Edward Hopper. Ook hier gaf Google de AI-imitatie ruim baan. Google deed een aanpassing, maar zegt naar aanleiding van Vermeer tegenover techsite Futurism dat dit nu eenmaal kan gebeuren in het open web: 'Het is mogelijk dat onze systemen niet altijd de beste afbeeldingen selecteren, ongeacht hoe die afbeeldingen worden geproduceerd, door AI gegenereerd of niet.'

Is dit zorgwekkend? Ja. Oplettende kunstliefhebbers zien meteen dat er wat mis is, maar niet iedereen kan een echte Hopper of Vermeer van een AI-variant onderscheiden. Voor die mensen is het bovenste resultaat van Google wellicht de eerste kennismaking met die kunstenaar. Te vrezen valt dat dit pas het begin is. Vorig jaar voorspelden experts in een studie van de Universiteit van Tilburg dat in 2027 meer dan 90 procent van alle onlinecontent geheel of gedeeltelijk afkomstig is van kunstmatige intelligentie. Misschien is dat nog wel een voorzichtige schatting; dit onderzoek kwam uit januari 2022, toen nog niemand van programma's als ChatGPT en Midjourney had gehoord.

De resterende 10 procent (laten we daar nog maar even van uitgaan) zal worden weggedrukt door synthetisch materiaal, iets waarvan Google nu een voorproefje geeft. Het web zal worden overspoeld met kunstmatig geproduceerd materiaal dat in toenemende mate geënt zal zijn op andere synthetische teksten en plaatjes. En de arme consumptie wordt via een bombardement van op maat gemaakte illusies gevangen in een spektakelmaatschappij van totale bevrediging. Hiermee krijgt de hyperrealiteit van de Franse postmoderne filosoof Jean Baudrillard vijftig jaar na dato zijn definitieve gestalte. In deze hyperrealiteitervaagt het onderscheid tussen de werkelijkheid en de representatie ervan, en krijgen simulacra (kopieën of simulaties) van de werkelijkheid de overhand. Een voorbeeld dat Baudrillard aanhaalt, is Disneyland. Het is een geconstrueerde wereld die zo perfect is in zijn simulatie dat het de werkelijkheid overtreft. Mensen bezoeken Disneyland en ervaren de betovering en opwindende van de fantasiewereld, maar vergeten daarbij dat het slechts een gecreëerde illusie is. Disneyland is nog niets vergeleken bij AI.

AI's Meisje met de parel in het Mauritshuis.